

УДК 371.12:371.14

КОМПЕТЕНЦІЇ СУЧАСНОГО ВИКЛАДАЧА ВИЩОЇ ШКОЛИ В КОНТЕКСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ ЙОГО МІСЦІ

Наталія Бутенко

*Державний вищий навчальний заклад
„Київський національний економічний університет ім. Вадима Гетьмана”
просп. Перемоги, 54 /1, 03680 Київ, Україна*

Професійна діяльність викладача полягає у реалізації певних функцій, які потребують різноманітних умінь та навичок. Сучасний стан розвитку вимагає вдосконалення підготовки викладачів вищої освіти. Професійно-педагогічна компетентність відображає готовність і здатність людини професійно виконувати педагогічні функції відповідно до прийнятих у суспільстві освітніх нормативів й стандартів.

Ключові слова: кваліфікація викладача, компетентність, компетенції, компетенції викладача, комплексна модель педагогічних здібностей, педагогічні вміння, професійно-педагогічна діяльність, професійно-педагогічна компетентність, функції викладача.

Головною метою державної політики в галузі освіти сьогодні є створення умов для розвитку особистості й творчої самореалізації кожного громадянина України, оновлення змісту освіти та організації навчально-виховного процесу відповідно до демократичних цінностей, ринкових засад економіки, сучасних науково-технічних досягнень.

Стратегічними завданнями реформування вищої освіти в Україні є трансформація кількісних показників освітніх послуг у якісні. Якість підготовки конкурентоспроможних фахівців, які здатні до високопродуктивної професійної діяльності, володіють умінням адаптуватися до умов праці, що змінюються, значною мірою залежить від якості діяльності викладача. Отже, принципове питання сьогодення – це удосконалення професійної підготовки та майстерності науково-педагогічного складу вищої школи.

Професійна діяльність викладача – це форма його активного ставлення до об'єкта, змісту, форм організації цієї діяльності, методів і засобів навчання. Ця діяльність передбачає певні цілі, завдання, функції, уміння. Центральним системоутворювальним елементом професійно-педагогічної діяльності викладача є її цілі. Узагальнено їх можна визначити так:

- формування системи наукових знань, умінь і навичок;

- формування особистості спеціаліста засобами навчальної дисципліни, педагогічною діяльністю у цілому й особистим потенціалом викладача.

Відповідно до головних цілей педагогічної діяльності можна виокремити такі її функції:

- перетворювальна (пов'язана з необхідністю позитивних змін людської якості, системи стосунків, педагогічної ситуації);
- інформаційна (задана необхідністю обміну культурним досвідом між поколіннями);
- комунікативна (зумовлена спільністю дій і необхідністю спілкування в системі "людина-людина");
- організаційна (пов'язана з потребою впорядковувати дії усередині педагогічних систем і процесів);
- демонстраційна (задана вимогою еталонності дій педагога, що транслює культурні зразки іншим людям).

Головна функція викладача, в якій найповніше виражений його професіоналізм, – формування бази знань, а також формування й розширення понятійного тезаурусу студента. Друга важлива функція – перетворення об'єкта освіти (студента) в суб'єкт самовиховання, самоосвіти, саморозвитку. Для реалізації цих функцій необхідно вміти формувати у студента потребу в самовихованні, навчати його самостійно формулювати відповідні завдання і вирішувати їх. (Йдеться про формування та розвиток самоменеджменту студента). Так викладач перетворює педагогічні цілі у цілі студента. Вирішити це складне завдання він може лише за умов усвідомлення загальної мети своєї діяльності, вміння вирізнити у ній цілий ряд складових та перетворити їх у педагогічні задачі.

Психологічну структуру діяльності викладача характеризує система його послідовних взаємопов'язаних дій, що спрямовані на досягнення поставлених цілей внаслідок розв'язання педагогічних задач. Структура психологічної діяльності викладача охоплює такі компоненти, як конструктивний, гностичний, проектувальний, комунікативний, організаторський. До цієї структури сьогодні деякі вчені також додають соціально-психологічну компоненту, яка сприяє усуненню всіляких перепон у виникненні діалогу в навчальному процесі і полегшує його перебіг. Саме ця компонента "відповідає" за формування соціально-психологічної компетентності у майбутніх спеціалістів.

Сучасні умови діяльності, зміни у зовнішньому середовищі, значна мобільність сучасних фахівців зумовлюють суттєві зміни, що відбуваються сьогодні в системі освіти, зокрема, у вищій. Перехід від інформаційної системи освіти до розвивальної визначив нові вимоги до результатів педагогічної діяльності і педагогічного процесу. На порядку денному постає

проблема формування гармонічно розвинутої особистості, підготовки мобільного, комунікабельного фахівця, що має навички роботи в команді. По суті, корінним чином змінюється уся освітня парадигма.

За таких умов постає проблема визначення не лише здібностей, педагогічних умінь та кваліфікації викладача, виникає завдання створення комплексної моделі компетенцій сучасного викладача.

Сьогодні є багато досліджень з питань аналізу вмінь, функцій, технологій діяльності викладача тощо (праці В. А. Козакова, В. Н. Кузьміна, Л. М. Мітіної, Г. М. Романової, Л. О. Савінкової, В. А. Сластьоніна та ін.), але немає комплексної оцінки компетенцій сучасного викладача, яка дає йому можливість ефективно виконувати педагогічні завдання в умовах мінливого середовища, входження України до європейського освітнього простору, зміни парадигми освітньої системи.

З огляду на це ми ставили за мету узагальнити вимоги до якості підготовки сучасних викладачів; розмежувати сутнісні поняття, що характеризують кваліфікаційний рівень викладача, та обґрунтувати систему компетенцій сучасного викладача.

Педагогічні здібності, як характеризує їх Н. В. Кузьміна, – це риси особистості, що відповідають вимогам педагогічної діяльності і забезпечують особистісне оволодіння цією діяльністю й досягнення в ній високих показників [6, с. 27].

Сформованість у викладача педагогічних здібностей є необхідною умовою оволодіння професійними вміннями, наявність яких, як відомо, визначається тільки через аналіз результатів зовнішньо вираженої діяльності.

Професійно-педагогічні якості на рівні діяльності виявляються за допомогою таких загальновідомих понять, як “педагогічна кваліфікація”, “педагогічна компетентність”, “педагогічна майстерність”, “педагогічна культура” й “професійна компетенція”. Кожне з них відображає певну грань професіоналізму педагога.

Кваліфікація й компетентність — соціально трудові характеристики, що задають межі й рівень функціональних дій особистості певної професії. Вони визначаються нормативно й контролюються соціумом у процесі різноманітних атестаційних акцій. Кваліфікація формально зумовлюється типом здобутої освіти й засвідчується документами, що дають право на роботу зі спеціальності.

Нормативні вимоги до професійної діяльності висвітлені у кваліфікаційних характеристиках для тієї або іншої спеціальності. Вони охоплюють базові знання, уміння, навички, способи діяльності, необхідні й достатні для того, щоб успішно діяти. Очевидно, що у динамічному суспільстві неможливо раз і назавжди досягнути потрібного рівня кваліфікації. Це зумовлює необхідність підвищення кваліфікації як форми

ціннісного, змістового й технологічного збагачення системи професійної діяльності.

Рівень сформованості педагогічних умінь, що знаходить відображення у спрямованості, професійності, доцільності, оригінальності, педагогічному новаторстві, освоєності і своєчасності використання, характеризує рівень кваліфікації викладача.

Компетентність – професійно-особистісна характеристика, що має певну структуру. Вона може бути обмірювана кількісно, наприклад, за допомогою виділення рівнів (розрядів або категорій), або якісно. Щодо якісного рівня ми ведемо мову про методологічний, технологічний, соціальний, комунікативний й інші види компетентності.

Поняття “компетенції” відображає органічну єдність певних особистісних і професійних рис, притаманних окремій особі. Міжнародний стандарт ISO 9000:2000 “Системи управління якістю” визначає компетентність як “доведену спроможність застосовувати знання і уміння в професійній діяльності” [8, с. 28].

Найбільш загальне визначення компетенцій, які використовують для створення компетентнісних моделей освіти, таке: сформовані на основі знань, умінь, навичок та їх практичного застосування здібності особи виконувати визначені стандартом професійної діяльності завдання; це здібності, що підлягають вимірюванню та оцінюванню.

Компетенції відрізняються від кваліфікації передусім тим, що не обмежуються вимогами одного робочого місця, а відображають особистісні риси фахівця.

Поняття “педагогічна компетентність” (за Л. М. Мітіною) – це знання, уміння, навички, а також способи і прийоми їх реалізації в діяльності, спілкуванні, розвитку (саморозвиткові) особистості [4, с. 46]. Можна узагальнити, що педагогічна компетентність викладача – це гармонійне поєднання знань з предмета, методики та дидактики викладання, а також умінь і навичок культури педагогічного спілкування. З огляду на це визначення у структурі педагогічної компетентності викладача виокремлюють дві підструктури: діяльнісну (знання, уміння, навички і способи здійснення педагогічної діяльності) й комунікативну (знання, уміння, навички і способи здійснення педагогічного спілкування) [7, с. 20].

Але до цього також необхідно додати ще й управлінську складову, яку реалізує викладач у процесі своєї діяльності. Планування навчального процесу, його організація, мотивація діяльності студентів та її контроль – складові навчального менеджменту, поза яким досягнення цілей діяльності викладача стає неможливим. Ефективний менеджмент навчальної діяльності сьогодні стає провідною ланкою досягнення викладачем визначених цілей.

Отже, професійно-педагогічна компетентність відображає готовність і здатність людини професійно виконувати педагогічні функції відповідно до прийнятих у суспільстві освітніх нормативів й стандартів. Оскільки соціальні норми рухливі, то ця характеристика має конкретно-історичний характер. Її змістове й структурне наповнення є динамічним. Воно виявляється й може бути оцінено тільки у процесі практичної діяльності “тут і зараз”. Базова педагогічна освіта створює лише передумови для формування професійної компетентності, що охоплюють навчання цілому комплексу “діяльностей”, необхідних для вирішення насущних освітніх завдань. Згодом індивідуальний рівень компетентності може підвищуватися або поступово сходити нанівець.

Успішність діяльності педагога може бути розглянута й оцінена тільки в межах його професійної компетенції. Компетенцією у цьому випадку розглядають як простір соціально-професійного впливу, зумовлений посадою, соціальним статусом, службовим функціоналом фахівця. На жаль, під час калькування широко поширеного на Заході поняття “компетенція” як обсягу знань й умінь, які необхідно “набрати” у процесі навчання для вирішення конкретних завдань, у сучасній вітчизняній педагогіці відбулася деяка значеннєва плутанина. У російських словниках (енциклопедичному, іноземних слів, тлумачному) компетенція (лат. *competentia* — “приналежність по праву”) трактовано як коло повноважень, які надаються законом, уставом або іншими актами конкретній організації або посадовій особі. Трапляється, що сфера компетенції не завжди збігається з рівнем кваліфікації або компетенції працівника, з його професійно-культурним досвідом. Вона може бути ширшою або вузчою від його реальних можливостей, зокрема технологічних. У цьому випадку результативність педагогічної діяльності свідомо знижується.

Отже, професійно-педагогічна якість діяльності формується на основі професійної кваліфікації й компетентності в контексті певної освітньої культури, будучи наявною в межах заданої компетенції, досягаючи вищого прояву в майстерності як особливому способі інтеграції життя й професії. Усвідомлений прояв і відтворення в трудовій діяльності педагогічної якості свідчать про високий професіоналізм фахівця.

Головну вимогу до професійної діяльності педагога, яка зумовлена наявністю в структурі компетентності гуманно-особистісної орієнтації, можна позначити як “*уміння почувати людину*”. Індикаторами наявності цього вміння завжди є “інша сторона”.

Професійно компетентного педагога відрізняє також особливий стиль мислення, особливе бачення світу, особливо в тій його частині, що може бути визначена як педагогічна реальність. Бажано, щоб це був системно-цілісний погляд, що поєднує вміння структурувати педагогічні явища й процеси зі сприйняттям їх у контексті цілого. За таких умов педагог може відчувати

специфіку освітніх систем різного масштабу й рівня; уміє конструювати, відтворювати логічні ланки тієї або іншої педагогічної діяльності. Цю компоненту професійної компетентності називатимемо *уміння системно сприймати педагогічну реальність*.

Ще однією компонентою професійно-педагогічної компетентності є *здатність вільно орієнтуватися в предметній галузі*, на базі якої вибудовується освітня взаємодія. Педагог повинен розуміти тенденції розвитку предметної галузі, у якій він діє, уміти самостійно поновлювати інформацію, яка стосується цієї галузі, відчувати ціннісно-змістові домінанти, навколо яких у той або інший історичний період концентрується навчальний зміст.

Професійно компетентним педагогом неможливо бути без уміння грамотно й адекватно до свого історичного часу використовувати механізми виховання й навчання, напрацьовані у процесі культурно-цивілізаційного розвитку. Зважаючи на це, ще однією структурною компонентою педагогічної компетентності є *технологічність*.

Перелічені властивості необхідні будь-якому професійному педагогові. Однак, щоб діяти успішно, цього недостатньо. Специфіка сучасної ситуації потребує від викладача ще чимало рис, серед яких *уміння інтегруватися з "іншим" досвідом* (історичним, інноваційним, досвідом колег). Подібне вміння запобігає нерозумному запозиченню діяльності носіїв іншого за природою досвіду, попереджає виникнення зневаги до наявності інших підходів. Наявність цієї компоненти в структурі професійної компетентності – ключ до того, щоб вписатися в педагогічне співтовариство, у єдиний інформаційно-педагогічний простір, пристосуватися до вимог Болонського процесу.

У контексті творчої свободи виникає потреба у *креативності* як у нормативній, професійно необхідній рисі. У структурі компетентності вона є своєрідним виявленням здатності адаптуватися до постійно мінливої освітньої (виховної) ситуації, свідчить про готовність користуватися професійною свободою на індивідуально-особистісному рівні. Ще однією компонентою структури професійно-педагогічної компетентності є *здатність до педагогічної рефлексії*. Оволодіння її прийомами виробляє "здорову критичність", попереджає формування стереотипів мислення й поведінки.

Компоненти професійно-педагогічної компетентності можна розглядати як нормативно необхідні для успішної діяльності педагога в сучасних умовах. Усі вони тісно взаємозалежні, кожна наступна продуктивна лише за наявності попередньої, сформованої в достатньому ступені. Кожна компонента виконує свої функції. Гуманно-особистісна орієнтація, що відповідає принципу відповідності діяльності природі людини, допомагає

утримати цілі, зміст і результати педагогічних дій в межах взаємодії з людською рисою. Системність бачення дає змогу правильно побудову структуру методів, конструювання методик, грамотно використати технологій. Технологічність гарантує високу продуктивність дій й орієнтацію на безумовне досягнення запланованого результату. Здатність взаємодіяти зі своїм і чужим педагогічним досвідом стає джерелом критеріальної інформації про правильність і неправильність дій. Креативність і рефлексивність супроводжують фахівця у процесі вивчення й перетворення системи професійної поведінки.

Отже, необхідність підвищення професіоналізму викладачів вищої школи зумовлена вимогами, що зростають, до рівня загальнокультурної й спеціальної підготовки випускників вищих навчальних закладів; зміною загальноосвітніх парадигм, що фіксують перехід від масово-репродуктивних форм і методів викладання до індивідуально-творчих; підготовкою майбутніх фахівців до професійного, компетентного входження у ринок праці з міцно сформованими потребами в постійній професійній самоосвіті й саморозвитку.

Педагогічна підготовка викладачів, що задовольняє вимоги навчання й виховання студентів у межах традиційної освітньої системи, є сьогодні малоефективною для забезпечення професіоналізму й компетентності майбутніх фахівців. Створена ситуація у вищій школі призвела до виникнення суперечності між вимогами, які ставить суспільство до рівня підготовки фахівців у нових соціально-економічних умовах, і рівнем професійно-педагогічної підготовки викладачів, що готують фахівців нового типу.

Ця суперечність зумовлює цілий комплекс проблем, пов'язаних з визначенням змісту професійної підготовки викладача вищого навчального закладу, виявленням можливостей підвищення кваліфікації всередині вищого навчального закладу, розробкою теоретичних основ, умов і механізмів формування педагогічних компетенцій викладача вищої школи.

Для вирішення цих проблем мають бути задіяні соціокультурні, загальнопедагогічні, індивідуально-творчі механізми, що зміцнюють і стимулюють педагогічну діяльність викладача. Стає необхідним створення умов, що стимулюють прагнення викладачів до інноваційної педагогічної діяльності, до самостійного підвищення професійного рівня. Виникає потреба в розробці індивідуальних, інноваційно-рефлексивних форм освоєння педагогічної діяльності, що орієнтують педагогів на пізнання й переосмислення власного педагогічного досвіду, створення педагогічних нововведень, розвиток особистої педагогічної системи, індивідуального стилю педагогічної діяльності й свого професійного Я. Отже, підвищення професійно-педагогічної компетентності викладача – це подолання власної

“педагогічності”, відхід від устояних стереотипів педагогічної діяльності й спілкування, ситуативна адаптація й оволодіння новими способами професійної самореалізації.

1. Болонський процес як засіб інтеграції і демократизації європейської вищої школи: Тематична збірка для професорсько-викладацького складу. К., 2005.
2. Введение в педагогическую деятельность: Учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений /А. С. Роботова, Т. В. Лентьева, И. Г. Шапошникова и др.; Под ред А. С. Роботовой. 2-е изд., стереотип. М., 2004.
3. *Исаев И. Ф.* Профессионально-педагогическая культура преподавателя: Учеб. пособие для студ высш. учеб. заведений. М., 2002.
4. *Митина Л. М.* Психология профессионального развития учителя. М., 1998.
5. Колесникова И. А., Титова Е. В. Педагогическая психология: Учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений. М., 2005.
6. *Кузьмина Н. В.* Формирование педагогических способностей. Л., 1961.
7. *Савенкова Л. О., Романова Г. М.* Складові професіоналізму викладача вищої школи // Психолого-педагогічні аспекти реалізації сучасних методів навчання у вищій школі: Навч. посіб. / За ред. М. В. Артюшиної, О. М. Котикової, Г. М. Романової. К., 2007.
8. *Степаненко С. В.* Формування професійних компетенцій у студентів освітньо-кваліфікаційного рівня “магістр” // Теоретичні та практичні підходи до впровадження нового покоління освітньо-професійних програм та навчальних планів підготовки фахівців: шляхи розвитку: Зб. мат. наук.-метод. конф. 6-8 лют. 2007 р. Ч. 1. К., 2007.

COMPETENCIES IN THE CONTEXT OF CONTEMPORARY HIGHER SCHOOL EDUCATOR MISSION

Natalia Butenko

*Vadym Het'man National Economic University of Kyiv
Peremoha Av., 54/1, UA – 03680 Kyiv, Ukraine*

The higher school educator's professional activity involves the realization of certain functions that need various skills. The present state of social development demands the improvement of higher school educators' preparation. The

professional and pedagogical competence includes the teacher's commitment and ability to perform pedagogical functions in link with educational norms and standards.

Key words: higher school educator qualification, competence, competencies, higher school educator's competencies, complex model of pedagogical facilities, pedagogical skills, professional and pedagogical activity, professional and pedagogical competence, functions of higher school educator.

Стаття надійшла до редколегії 03.06.2008

Прийнята до друку 15.09.2008